

Oláh Sándor

Földhasználat és nemzeti bűn *

Írásunkban a magyar állami intézmények által a Székelyföldön 1940–1944 között, felülről kezdeményezett modernizáció egy esetét tárgyaljuk. A falvak társadalmának gazdasági kultúrájában a több évszázada gyakorlatban lévő szokásrend egy elemét – a fordulós határhasználatot – próbálta átalakítani ebben az időszakban a központi kormányzat. E szándék jelentős támogatásra talált a közvetítő társadalmi csoportokban, a hivatalnokrétegben, a közéleti, politikai elitben is.

A falusi gazdálkodás fordulós határhasználati rendszere, nemcsak mint a gazdasági kultúra elavult, más földhasználati rendszerekkel szemben kevésbé hatékony formája került mérlegelésre, hanem a maga társadalmi kontextusából kiszakítva, külső szempontok szerint is bírálták azt. Az új állami keretek között a nyomásos gazdálkodást nemcsak gazdasági racionalításra hivatkozva támadták, hanem ideológiai érvekkel is küzdöttek ellene, a kérdés így élénk közéleti diskurzusok keresztüztüzebe került.

A problémát az 1940–1944 közötti időszakban kibontakozó, átfogó modernizációs folyamat részeként értelmezzük. Vizsgálatának különös aktualitása van a jelen folyamatoknak megértése szempontjából is, amikor a székelyföldi falusi gazdálkodás hatékonysága, teljesítőképessége újból külső – „racionális” – szempontok szerint kerül mérlegre az EU-csatlakozásra való készülődésben.

Észak-Erdély 1940–1944 közötti agrárgazdasági, szociálpolitikai változásairól írva, másutt már kifejtettük, hogy a gazdasági, társadalmi elmaradottság enyhítésére, felszámolására a magyar állam széleskörű támogatási, segélyezési programokat, akciókat indított.¹ Ebben a folyamatban kiemelt jelentősége volt a mezőgazdaság modernizációjának, hisz a lakosság több mint háromnegyede a mezőgazdaságból élt.

A közéleti, politikai elit, a székelyföldi mezőgazdasági termelés hatékonysága egyik akadályának a még mindig jelentékeny kiterjedésű szántóterületen folytatott nyomásos gazdálkodást tekintette. Erdély más vidékein ennek az ősrégi gazdálkodási rendszernek az átalakulása szabadgazdálkodássá már a 19. század második felétől elkezdődött, és a szóban forgó időszakra gyakorlatilag befejeződött; Észak-Erdély visszacsatolásakor azonban néhány megyében – a Székelyföldön Csík és Udvarhely megyékben – a művelés alatt álló területeken még mindig 20% fölött volt az ugarföld aránya.

A nyomásos gazdálkodás és annak társadalmi jelentése

A modern agrotechnikai módszerek elterjedését megelőző időkben, hosszú évszázadokon keresztül, a talaj termőerejének fenntartása két fő pilléren nyugodott: az időnkénti pihentetésen és legelő állatokkal való megjárátásán.² A földművesek a középkor

* A dolgozatunk alapját képező kutatást a *XX. Század Intézet* támogatta.

évszázadaiban a parlagoló rendszerről fokozatosan tértek át a nyomásos rendszerre, ami azt jelentette, hogy a néhány éves használatban kimerült szántóföldet már nem meghatározatlan ideig hagyták pihenni, hanem a művelést és a pihentetést szigorú szabályszerűséggel váltogatták; így alakult ki a nyomásos gazdálkodás. A nyomásos rendszerben a gazdálkodás rendtartása a közösség minden tagjának kötelező erővel megszabja a faluhatár használatának módját és idejét. (A nyomásos rendszer egyéb elnevezései: *dűlőkényszer*, *fordulókényszer*, *határkényszer*, *művelési kényszer*, *vetéskényszer*.) Nyomásos gazdálkodás mellett a határ tagosítatlan, azaz forduló, ezen belül dűlőkre, majd parcellákra oszlik. Ez viszont azt jelenti, hogy minden birtokos földje darabokban, a határ különböző részein, szerteszét helyezkedik el. Ha egymással szomszédos parcellák művelése időről időre nem azonos módon történik, pl. az egyik földön gabonát termesztnek, a mellette levő ugaron pedig legeltetnek, a gazdálkodás sok kényelmetlenséggel jár, és a birtokosok kölcsönösen károsodhatnak. Ennek kiküszöbölésére szolgál a nyomáskényszer, melyben évről évre meghatározzák a vetett és pihentetett szántóföld helyét, a természetű növények fajtát és egymásutánosságát, a talaj-előkészítő és betakarító munkák kezdő, illetve befejező időpontját, stb. A nyomáskényszer szabályozó ereje azonban nem korlátozódik csupán a szántóművelésre, hanem meghatározza a legeltetés, réhasználat rendjét is, gyakorlatilag a gazdálkodás egész rendszerét. A nyomásos gazdálkodás mellett az állandó legelőterületeken kívül (közlegelő, úrbéres legelő) alapvető fontosságúak az ún. kiegészítő legelők: a tarló, az ugar és – fűkaszálás után – a rét. A gazdálkodás közösségi jellegéből adódik, hogy meghatározott időre mindenki szántó- és rétparcellája *a falu közös legelőjévé* válik. Ezért köteles minden gazda a learatott gabona behordását, rétének kaszálását a megadott időben elvégezni, hogy aztán a tarló vagy a rét egyszerre szabaduljon fel a legelő állat számára.

A nyomásos gazdálkodás nem mindig jár nyomáskényszerrel. Kialakulásának, ill. felbomlásának idején előfordul, hogy a tagosítatlan határ néhány egybefüggő nagyobb részét rendszeres időközönként váltogatják gabonatermesztés és ugarpihentetés között, de még nincs – vagy már nincs – nyomáskényszer. Ez az állapot a kényelmetlenségek és nehézségek miatt általában nem tartott hosszú ideig, mert rendszerint hamar bevezették a nyomáskényszert, annak megszűnte után pedig általában nemsokára a nyomásos gazdálkodás is átalakult váltógazdálkodássá.³

A nyomásos gazdálkodás szabályozó ereje az egész gazdálkodásra kihatott, erős közös függőséget jelentett, korlátozta az egyéni ambíciókat. A pihentetett földön, az ugaron, tavasztól az őszi vetés idejéig legeltettek. Minden helyi gazdaságban azonos ütemben zajlott a talajművelés, növényápolás, betakarítás. A kétnyomásos és háromnyomásos rendszerek a földművelés és az állattenyésztés – tájkörzetenként változó – egyensúlya szerint alakultak ki. Ahol az éghajlat és a talajviszonyok kedvezőtlenebbek voltak a növénytermesztés számára – mint például a Székelyföld egyes vidékein – kialakult az állattenyésztés túlsúlya: a falvak szántóterületét kétfordulós rendszerben művelték, azaz a szántóterület felét minden évben legeltették, pihentették, míg a jelentősebb gabonatermesztő övezetekben csak a szántóhatár egyharmadát hagyták ugarnak.

A fordulós határhasználati rendszerek a Székelyföldön a késő középkor századaiban alakultak ki. Az erre vonatkozó legkorábbi adataink a 16. század második feléből maradtak fenn. (Először 1589-ben, a homoródszentmártoni per szövege említi a „szabad nyomást”; a földeken ott barmokat legeltettek.⁴) Ez nem azt jelenti, hogy a nyomás-

rendszer kialakulása után teljesen eltűnt volna a parlagoló rendszerű földművelés, hiszen a hegyvidéken az néhol – párhuzamosan a nyomásrendszerrel – még a 19. sz. elejéig is fennmaradt.

Székelyföldön a kezdeti, általánosan elterjedt, kétfordulós határhasználati rendszerekről (amikor is egy termelési évben a művelt területnek csak a felén termesztettek növényeket) a termelékenyebb, háromfordulós rendszerre való áttérést a 18. század második felétől, a felvilágosult abszolútizmus korában, főképp kormányzati rendeletekkel ösztönözte a központi hatalom. Ez utóbbi, háromfordulós rendszerben a határnak csak egyharmada pihent évente.⁵

Az agrárfejlődés Erdélyben a 19. század második felében jutott el arra a szintre, hogy a fordulós gazdálkodást a hatékonyabb szabadgazdálkodás, az ún. váltógazdaság kezdje felváltani. E váltásban döntő szerepet játszott az árutermelés terjedése, a kapitalista viszonyok fejlődése. Először a nyugati megyékben és a nagyvárosok környékén, a nagy- és középbirtokok egy részén tértek át a váltógazdaságra, ott, ahol kifejlődött a mezőgazdasági termékeket feldolgozó iparág, és műmalmok vagy cukorgyárak létesültek. Erdélyben a 19. század utolsó negyedében felére csökkent az ugarterület,⁶ a 20. század elején pedig már csak a szántóterület 15,62%-a maradt évente ugaron.⁷ Azonban Erdélyen belül – sőt a Székelyföldön is – jelentős különbségek voltak e tekintetben. Az erdélyi átlagot, azaz a 14,16%-ot 1906–1910 között a székelyek lakta megyék közül Maros-Torda (12,5%) és Háromszék (15,3%) közelítette meg, más megyék ugarterülete – például Csík (40,6%), Udvarhely megye (26,5%) – jelentősen meghaladta azt.⁸ A racionális gazdálkodás hívei, különösen a képzett agrárszakemberek, valamint a mezőgazdaság modernizációját támogató kormányzatok az árutermelő jellegű, intenzív gazdálkodás bevezetését, az ugarrendszer felszámolását, a szabadgazdálkodás bevezetését sürgették.⁹ Ebben az időszakban a fordulós határhasználat ellenfelei kizárólag a gazdasági racionalitás érveit használták.

A nyomásos gazdálkodás fentebb említett szabályozó ereje nemcsak gazdasági kötöttséget jelentett; az erre a gazdálkodási módra és a rá alapuló életforma normái évszázadok alatt alakultak ki, – a fordulókényszer a termelési struktúrát, az állattenyésztés kereteit, a munkavégzés ütemét, a szükséges munkaerő- és eszközkészletet egyaránt szabályozta. Az új határhasználati rendszer elterjedését osztályszerkezeti átalakulás is kísérte: a legtöbb faluban a parasztság szegényebb rétegének megkárosítása, lesüllyedése volt a következmény. Az állattenyésztés feltételei romlottak, a szegényebb családok már nem legeltethettek az ugaron; a váltógazdaságban a talajerő visszapótlásának és a talaj karbantartásának, a talajművelésnek a színvonala romlott, a kötött talajokon szükséges többszöri vetés előtti szántásra az új rendszerben már nem jutott idő.

„Az egyik rendszerről a másikra való áttérés tehát korántsem volt csak tudományos kérdés, s még csak gazdasági sem” – állapította meg Egyed Ákos.¹⁰ A 19. század végi liberális gazdaság- és társadalompolitika a székely közföldek, erdőterületek arányosításával és a kisbirtokok tagosításával bomlasztotta a falu belső munkarendszerének, életformájának viszonylagos stabilitását. Ehhez természetesen hozzájárult a tőkés viszonyok terjedése és a helyi társadalmak lassú, belső polarizálódása is. Az 1902-es csíktusnádi Székely Kongresszuson – az előző években lezajlott arányosítások, tagosítások súlyos gazdasági, társadalmi következményeinek a tapasztalata alapján – biztonsági intézkedésként próbálták elfogadtatni a székely kisbirtokosok védelmében felszólalók (a kongresszus záróülése elé terjesztett javaslat 15. pontjába bele is foglalták),

hogy „a nyomásos rendszerről a tagosítás folyamata alatt ne lehessen áttérni a szabad gazdálkodásra.”¹¹

A tusnádi kongresszus után elindított támogatási, segélyezési programok, akciók jótékony hatásának érvényesülését¹² a mezőgazdaságban az első világháború, majd az impériumváltással bekövetkezett új, kedvezőtlen gazdasági, társadalmi viszonyok megakadályozták. A két világháború között Erdélyben visszaesett a mezőgazdasági termelés színvonala, így az ugarterület alig csökkent, 1937-ben még mindig 11,5% volt; Máramaros, Szatmár, Beszterce-Naszód, Alsófehér, Torda, Csík és Udvarhely megyékben meghaladta a 20%-ot.¹³

A váltógazdaság általános elterjedését a húszas évek végén és a harmincas évek első felében a gazdasági válság lefékezte, konzerválva az extenzív, költségtakarékos gazdálkodási formát. A két világháború közötti Erdély mezőgazdaságának helyzetét elemző Vita Sándor megállapította: „a mezőgazdasági világválság is egy jó időre kilendítette gazdaságainkat az intenzivitás, a belterjesség irányából. A válsággal szemben egyetlen védekezés volt lehetséges: az üzemköltségek csökkentése, szinte teljes leépítése, vagyis a nagymértékű extenzivitás.”¹⁴

A második bécsi döntés után, de különösen a háborús évek agrárpolitikájában - a hadigazdálkodás által igényelt fokozott termelési és fogyasztási kényszerek bevezetésével – fontos gazdaságpolitikai szempont volt a mezőgazdaság fejlesztése. A kormányzat törvényekkel, rendeletekkel igyekezett az agrárfejlődést előmozdítani és ezen belül az ugarrendszer felszámolását is siettetni.

Az ugarrendszer a közéleti, politikai elit diskurzusában

A birtokviszonyok és a termelésszervezés korszerűsítésének felgyorsításán, a falusi gazdálkodási feltételek javításán gondolkodók már a 19. század végén úgy látták, hogy a modernizáció folyamatának, a modern agrártechnológia térhódításának mentális akadályai is vannak. A Csík megyei földművelési rendszer korszerűtlenségét, a rendezetlen birtokviszonyokat tárgyaló Vitos Mózes szerint „megkíséreltek e bajon társadalmi úton, miniszteri, országos képviselői értekezések által segíteni. Nem sikerült. Sok szép eszme van papírra rakva már, de mind ott maradt... megrögzött gazdasági viszonyok között tengődő gazdaközönségünk csökönységén, majd a nyers tömeg kitörő terrorizmusán nem egy helyt hajótörést szenvedett... Nem vagyunk talán megérve e dolgokra, pedig nagyon rá volnánk utalva.” Vitos úgy vélte, hogy a hatékony termelési módszerek bevezetésének elősegítése „csak kényszer törvények útján képzelhető.”¹⁵

A mezőgazdasági termelés korszerűsítésében – a lassan tért hódító tőkés árutermelési viszonyok, a gyenge piac mellett – az állam volt a legfontosabb modernizáló tényező. Az államilag irányított termelésszervezés és a támogató, segélyező beavatkozás (a birtokviszonyok rendezése, a termelékenyebb vetőmagfajták bevezetése, az állatállomány javítása, a rét és legelőgazdálkodás, stb.) a tusnádi kongresszus alap gondolata volt. Ennek jegyében indult el a későbbi években az ún. székely akció.¹⁶

Ilyen előzmények után, a két világháború között az erdélyi közgondolkodásban ismert és kívánatos gazdaságpolitikai gyakorlatként értelmezték – sőt elvárták – az állami irányítást a termelésszervezésben, talán éppen a századelő székely akciójának mintájára. Ebben az időszakban azonban az első világháború előttihez hasonló támogató akciókra nem kerülhetett sor. A mezőgazdaság fejlesztése az Erdélyi Magyar Gazda-

sági Egyesület tevékenységére, főként a gazdasági ismeretek terjesztésére korlátozódott.

Az 1937. március 22-én megjelent mezőgazdasági törvény Romániában is meghirdette az irányított gazdaság elveinek alkalmazását a mezőgazdaságban. A román kormány előtt is – akárcsak a magyar előtt – a mezőgazdaság fejlesztésében sikeres német példa állt. Oberding József György, neves kolozsvári gazdasági szakíró a törvény hiányosságainak kiemelése után hasznosnak, eredménnyel biztató rendelkezésnek tekintette a községek két- és háromnyomásos vetésforgójának modernebb művelési rendszerekre történő felcserélését, szükség esetén akár hatósági erőszak útján.¹⁷ A mezőgazdaság korszerűsítésének, a termelékenység fokozásának járható útját a harmincas évek végén Vita Sándor – az erdélyi mezőgazdasági viszonyok szakértője – a gazdasági tudás emelésében, az oktatás és az irányítás munkájában látta.¹⁸

A második bécsi döntés után az állami segítyezést, a fejlesztő beavatkozásokat, támogatásokat elváró attitűd – amint az a korabeli sajtóban is tükröződik – erőteljesen megnyilvánult, nemcsak a mezőgazdaság, hanem a szociális-, a szövetkezeti- és hitelélet, valamint a közlekedés, az ipar fejlesztését illetően is. A székelyföldi mezőgazdaság elmaradottságát bírálók táborában a leghevesebben támadott két intézmény a még létező ugarrendszer és a rossz, apró parcellák által jellemzett birtokszerkezet volt. Ez utóbbin a századelőn megpróbálták ugyan az állami ösztönzésre végrehajtott tagosításokkal segíteni, de az örökösödési rendszer változatlan maradt, mivel ha sor is került tagosításra, a szétaprózódás folyamata később újból elindult.

Az 1941. évi mezőgazdasági fejlesztési törvény kimondta, hogy minden birtokos köteles a közérdek és az okszerűség követelményeinek megfelelően gazdálkodni. Ebben a szemléletben a termelés rendje már nem csak az egyéni vagy a lokális közösségek döntéseinek terepe, hanem közigazgatási megfigyelés – és esetleges cselekvés – alá tartozó tevékenység is. *„A törvény bizonyos kényszerintézkedéseket és bizonyos megtorló intézkedéseket is tartalmaz azokkal a gazdákkal szemben, akik szándékosan, hanyagságból vagy tudatlanságból nem akarnak vagy nem tudnak beilleszkedni az okszerű termelés rendjébe... azokat a gazdákat, akik nem folytatnak birtokukon közérdekű, a nemzet nagy érdekeinek megfelelő termelést, még birtokuk kezelésétől is el lehet mozdítani”* – írta a Csík megyei napilap.¹⁹

A szántóterület egyharmadát minden évben pihentető termelőmód nemzetgazdaságilag károsnak minősült ebben a korszakban: felszámolására mozgósította a gazdálkodókat a mezőgazdasági közigazgatás, a publicisztika egyaránt. A visszacsatoláskor Székelyföldön Udvarhely és Csík megyékben volt a legtöbb ugarhagyó gazdálkodást folytató falu. Az intenzív propaganda és a kilátásba helyezett kedvezmények ellenére a fordulós rendszerben termelő falvakban a váltógazdaság bevezetése csak lassan haladt. Az ugartartás az állattenyésztés egyik fontos feltételét jelentette, ahol a teljes földbirtok műveléséhez nem volt elég a munkaskéz, az igaerő, a kevés állatlétszám miatt a kisgazdaság nem termelte meg az intenzív talajműveléshez szükséges istállótrágya mennyiséget, ott nem siettek felhagyni a megszokott termelési rendszerrel.

Az erdélyi kisgazdaságok üzemi viszonyait alaposabban ismerő agrárszakemberek nem voltak feltétlen elkötelezett harcosai a nyomásos rendszer minden termelési övezetben való felszámolásának. Az anyaországi hivatalnokok, agrárszakemberek sürgető fellépésével szemben nem javasolták a váltógazdaság bevezetését a mezőgazdasági termelésben „nem önellátó” erdélyi övezetekben, mint amilyen, számításaik szerint, a fent

említett két megye területének nagyobb része is volt. Az erdélyi alacsony állatlétszám az évenkénti termeléshez nem biztosíthatta a talajerő-visszapótlást, és ezt figyelembe véve, egyes agrárszakírók a nyomásrendszer helyenkénti fenntartása – lokális racionalitása – mellett érveltek. Farkas Árpád szerint „*az ugartartás nagymérvű elterjedése segít a jelenben ezen a lényegbevágó hiányon, és ezért akkor, amikor az ugartartás feltétlen megszüntetését propagáljuk, nem szabad megfeledkeznünk arról a körülményről, hogy Erdélyben az állattartás mai mértéke mellett a talajerő fenntartás legfontosabb eszköze*”.²⁰ Farkas végkövetkeztetésében a növénytermesztés megfelelő átszervezését csak az állatlétszám növelése – és ezzel a trágyatermelés fokozása – függvényében javasolja; szerinte ugyancsak ezek alapján lehetne a takarmány- és ipari növények fokozottabb bevezetésére gondolni. „*Általában nem volna erőszakolandó az üzemrendszerek megváltoztatása, csak azok szabad fejlődését kellene minden irányban biztosítani, a megfelelő gazdasági körülmények úgysis meghozzák azok természetes evolúcióját*” – zárta fejtegetését.²¹

1941-ben Csík vármegye alispánja a megye *Hivatalos Lapjában* közölte, hogy „*a nyomásos gazdálkodás megszüntetése érdekében a gazdasági felügyelőség javaslata alapján intézkedéseket tettem. Remélhető, hogy a következő gazdasági évig e nemzetgazdaságilag is káros nyomásos gazdálkodás minden községben megfog szűnni*”.²² 1942 őszén a nyomásos gazdálkodás még tíz Csík megyei községben volt gyakorlatban (Csíkszentsimon, Tusnád, Kászonaltíz, Csíkmenaság, Csíkcsatószeg, Kászonfeltíz, Kászonimpér, Kozmás, Csíkszentgyörgy és Kászonújfalú). A Földművelésügyi Minisztérium Erdélyi Kirendeltsége is kedvezményekkel próbálta ösztönözni a nyomásos gazdálkodás felszámolását: a megyében megszüntetendő ugar területen való takarmány-növény-termelésre 24 000 q zabosbükkönyt, 126 q lóheremagot, 122 q lucernamagot és 200 q baltacím vetőmagot osztott ki.²³

A Földművelésügyi Minisztérium 1942 végén hozott rendeletet a nyomásos gazdálkodás megszüntetéséről, illetve a megszüntetésére irányuló eljárásról.

„Rendelet a nyomásos gazdálkodás megszüntetéséről.

A m. kir. Földművelésügyi miniszter 259.380–1942. F. M. számú rendeletével a nyomásos gazdálkodás megszüntetését, illetve a megszüntetésére irányuló eljárás megindítását szabályozza. (...)

A nyomásos gazdálkodás megszüntetésére a kérelmet a főszolgabírónál (polgármesternél) kell előterjeszteni. A kérelemhez csatolni kell a községi előjáróság igazolását arról, hogy a kérelmezők a nyomásos gazdálkodás alatt álló ingatlanok legalább 1/10 részének tulajdonosai.”²⁴

A rendelet megjelenése utáni hónapokban felerősödött az ugarrendszer-ellenes sajtókampány. „*Csík vármegye tíz községében nyomásos gazdálkodási rendszer van. Csíkcsatószeg, Csíkszentsimon, Csíktusnád, Csíkkozmás, Kászonfeltíz, Kászonaltíz, Kászonimpér, Kászonjakabfalva, Csíkmenaság és Csíkszentgyörgy községeknek összesen 20 960 hold szántóföldjük van. Ebből évente ugaron hagynak 8670 katasztrális holdat azzal, »hadd pihenjen«.* A föld bogáncsot terem és még jobban soványodik, mint művelés alatt. Ezenkívül minden évben fizetik a tulajdonosok az állami, vármegyei és községi adót. Ma a gazdálkodás nemzetgazdasági kérdés, minden tenyérnyi helyet be kell vetni.

A felsorolt községek sem tarthatják fenn tovább a nyomásos rendszert a köz megkárosítása nélkül” – írta a Sepiszentgyörgyön megjelenő Hétfői Székely Nép.²⁵

A Csíki Néplap cikkírója szerint „a visszacsatolt Észak-Erdély területén – különösen a Székelyföldön, Csík és Udvarhely vármegyében – a helytelen gazdálkodási rendszer következtében jelentős területek évről-évre parlagon maradnak. Ugyanis a nyomás-kényszerbe tömörült gazdák szántóföldi területeiket közösen használják olyképpen, hogy azt 3 részre osztják be, amelyből egyik részen kapásnövényt, a másikon gabonaneműt termelnek, míg a harmadik részt ugaron, helyesebben parlagon hagyják. Ennek a rendszernek oka elsősorban a kezdetleges állattenyésztés, amely az ugaron burjánzott gazok legeltetésével kíván a külterjesen tartott állatoknak legelőt biztosítani ahelyett, hogy a szántóföldön természetének szálastakarmány növényeket. Oka azonban az is, hogy a gazdák nem rendelkeznek megfelelő talajművelő eszközökkel, az istállótrágyát helytelenül kezelik és így nincs elegendő istállótrágyájuk, de nem utolsó sorban oka a község tagosítatlan volta is. E helytelen rendszer idézi elő azt, hogy a visszacsatolt Észak-Erdély területén – a földművelésügyi minisztérium erdélyi kirendeltségének ezirányú adatgyűjtése szerint – 355 községben, évenként több mint 200 000 kat. hold szántóterület parlagon hever. A kirendeltség ez adatgyűjtés alapján javaslatot tett báró Bánffy Dániel földművelésügyi miniszternek, hogy a mezőgazdaságfejlesztő törvény alapján a nyomásos gazdálkodásról szóló elavult rendelkezéseket a mai kor szellemének, de különösen a közéletmezés érdekeinek megfelelően rendezze.”²⁶

Egy másik cikkíró szerint a „fekete ugartartás ma egyszerűen nemzeti bűn. Mert az ugaron annyi zöldtakarmány termeszthető, amennyi tízszer annyi állat eltartását biztosítja, mint amennyi egész nyáron át a legelőn koplal. Gazdálkodásunk kiinduló pontja: annyi állatot kell tartani, amennyiből annyi trágyát kapunk, amennyivel minden földünk, minden negyedik évben meg legyen trágyázható. És ha ez megvan, senki se féljen attól, hogy minden évben bevetett földje nem fog jól teremni, természetesen betartva a növényvédelmi szabályokat”.²⁷

A megyék *Hivatalos Lapja*iban gyakoriak voltak a járási főszolgabírók hirdetményei a nyomásos gazdálkodás felszámolásának megindításáról. 1943 elején Udvarhely megyében Homoródszentpál, Homoródjánosfalva, Oklánd, Homoródújfalva, Székelyzsombor, Csehétfalva, Székelyhidegkút, Nagygálambfalva, Décsfalva, Árvátfalva, Homoródszentlászló, Kányád, Székelyfancsal, Székelydobó lakóinak címzett hirdetmények jelentek meg a *Hivatalos Lapban*. A hirdetmények szabványszövege az alábbihoz hasonló volt.

„Székelyudvarhelyi járás főszolgabírója

Szám 1530–1943.

Hirdetmény

A nyomásos gazdálkodás megszüntetéséről szóló 259.380–1943. F. M. számú rendelet alapján felhívom Székelydobó községnek a nyomásos gazdálkodásban érdekelt birtokosait, hogy az 1943. évi július hónap 12. napján d.e. 10 órakor Székelydobó községben a községházán tartandó közgyűlésen jelenjenek meg.

A közgyűlés afelett fog határozni, hogy a nyomásos gazdálkodás Székelydobó községben megszüntessék-e.

A nyomásos gazdálkodásban érdekeltekről és ingatlanaik nagyságáról készített kimutatást a községi elöljáróságnál az 1943. évi június hónap 25. napjától lehet megte-

kinteni. Ebben a kimutatásban foglaltakra a közszemlére tétel napjától számított tizenöt nap alatt a községi előjárásnál észrevétellel lehet élni. Azok, akik szavazatukat a közgyűlésen nem személyesen kívánják gyakorolni, igazolt meghatalmazottjaik által vehetnek részt a közgyűlés határozathozatalában, vagy szavazatukat a községi előjárás előtt előzetesen írásban bejelenthetik.

A közgyűlés a nyomásos gazdálkodás megszüntetését akkor határozza el, ha az érdekeltek birtokarány szerint számított egynegyed része ezt kívánja.

Székelyudvarhely, 1943. június 4.

Dr. Lojdl István

Főszolgabíró.”

Egyes községekben a gazdák a hagyományos földhasználati formáról még 1943-ban sem akartak lemondani. A helyi közösségek döntéseit Csík megyében – Csíkcsatóság, Csíkszentgyörgy és Kászonaltíz, Feltíz, Impér községek esetében – a megyei gazdasági felügyelőség bíróságán fellebbezte meg.²⁸

A föld birtoklásának, használatának, öröklésének hagyományos szokásrendje, az adás-vétel évszázados formái a 20. század közepéig fennmaradtak. Sok faluban csak a század negyvenes éveiben számolták fel az ugarhagyó határhasználatot, de még a kilencvenes évek elején is találkoztunk félreeső székely falvakban olyan gazdálkodóval, aki a gyomtól zöldellő szántóföldek, felhagyott parcellák láttán a nyomásrendszerű földművelés mellett érvelt: „*a juh apró körmeivel mind kitapodta a gyomnövényt, a forgatás [csekély mélységű nyári szántás – O. S.] puhította ezt a szíjas földet, s föld ma úgy is van elég, pihenhetne egy harmada minden esztendőben*”. (68 éves földműves.)

Összefoglalás

A Székelyföldön 1940–1944-ben, a háborús helyzet gazdasági viszonyai között, a Jurcsek-féle törvénnyel bevezetett gazdasági elvonás fokozódásával, a termelékenység igényének növekedésével, az ugarhagyó földhasználat a közfigyelem homlokterébe került: a közéleti elit pazarlónak, károsnak minősítette azt. A magánbirtokon folytatott gazdasági gyakorlatot nem gazdasági szempontok alapján értékelték, mivel az átkerült egy másik dimenzióba, a *nemzetpolitika* diskurzusába – ahol a fordulós határhasználat már-már társadalmi fegyelmelési problémaként merült fel. A közéleti, adminisztratív és politikai fórumokon a kérdést többnyire mikroökonómiai, társadalmi kontextusából kiragadva tárgyalták, s a külső, nemzeti szempontok hangsúlyozása mögött gyakorlatilag hatástalan maradt a belső szempontok képviselője.

Nincsenek pontos adataink arról, hogy a rövid „magyar világ”-ban hány településen szűnt meg véglegesen az ugarrendszer, de tény, hogy Udvarhely megye egyes falvaiban még a háború utáni években is létezett az ugarhatár, csaknem a kollektivizálás meghirdetéséig. A jobb termőhelyi adottságú falvak többségében azonban 1940–44 között megszűnt a fordulós határhasználat.

Erdélyi viszonylatban közel egy évszázad alatt zajlott le a szóban forgó gazdasági gyakorlat megváltoztatása. Ha ezt a változási folyamatot úgy tárgyaljuk, mint a termelési hatékonyság, a racionális gazdálkodás felé megtett lassú, vontatott, a parasztság konzervatív magatartásán, mentalitásán elakadó, későre bekövetkezett váltást, akkor a jelenséget – akárcsak a kortársak többsége – egyoldalúan értelmezzük. Valódi jelentése

ugyanis csak a lokális társadalmi, gazdasági viszonyok kontextusában tárható fel. Figyelemmel kell lennünk a mindennapi életviszonyokban és életmódokban lokális szinteken bekövetkezett változások időbeni különbségeire, a gazdasági erők játékanak szerepére, a piacnak a termelési viszonyokra s a munkaszervezetre gyakorolt eltérő hatásaira. Lényegében az emberi tapasztalás különbözőségeiről van szó: ahol a termelési, közlekedési feltételek, a piaci viszonyok fejlődésében előbbre tartottak, mint a székelyföldi megyékben, ott a földhasználati rendszer átalakulása is korábban megtörtént. Akkor még kizárólag racionális gazdasági tényezők és érvek hatására.

A folyamat utolsó szakaszában azonban a gazdasági érvek mellett megjelent a nemzeti állam ideológiája is. Az ugar felszámolása már nem a kisgazdaságok döntése, hanem törvények, rendeletek teszik lehetővé, hogy egy-egy faluban a váltásra megérett kevesek – a helyi szinten legerősebb kisgazdaságok – a választásukat ráerőltethessék az esetleg vonakodó többségre. Az érvek most már nem csak a termelékenység növelésének lehetőségéről szóltak, mivel a váltógazdaság bevezetését nemzeti érdekként értelmezték.

A székelyföldi kistermelők hosszas vonakodása a külső szempontokból racionálisnak tartott földhasználati rendszerre való áttérés kapcsán, a felülről jövő modernizációhoz való viszonyulás sajátos esetét jelenti, de nem példa nélküli a történelemben. A német falvak 18–19. századi modernizációját kutató történészek *„meglehetősen korlátozottan látják e felülről való modernizációnak a hatását a falusi társadalom tapasztalati és gondolkodási látószögére. Sem a társadalmi, sem a civilizációs folyamat nem képes teljesen hatni: a falvakban a gazdaságot, a racionalitást, a rend tudatát, mint etikai morális értékeket, szemmel láthatólag csak annyiban fogadják el, annyiban veszik át a mindennapi cselekvésben és a mindennapi normákban, amennyiben hozzáigazíthatók a falusi-paraszti tapasztalathoz és a »túléléshez« mint annak vezérmotívumához... Az ajánlott változások a mezőgazdasági termelésben csak nagyon lassan következtek be, mert a biztonság fontosabb volt a kockázatnál... A falusi tapasztalati tudás, a szokásjog, a hagyomány tudat súlyosabban esik latba, mint a kívülről eredő, elvont innovációs nyomás. A látószög ezért mindenekfelett »konzervatív« irányú, a status quo megőrzésére irányul.»²⁹*

Ha arra keressük a válaszokat, hogy mi lehetett a magyarázata a tárgyalt földhasználati forma hosszan tartó fennmaradásának, és általában a kívülről eredő, racionális, ideológiai érvek formájában jelentkező innovációs nyomással szembeni passzív paraszti ellenállásnak – akár a múltban, akár a jelenben – akkor értelmezéseink léptékét a fent idézett német kutatók perspektívájához kell közelítenünk. Akik szerint nincs sok értelme a falusi életvilág társadalmi, gazdasági jelenségeit a polgári kultúra és társadalom fogalmaival megragadni, mert a fejlődés itt önálló történelmi, kulturális tapasztalati elveket követett, ahol *„nem automatikusan a gazdaság uralkodott, hanem az anyagi és kulturális tényezőket az életvilágbeli tapasztalás mérlegén hasonlították össze és súlyozták»³⁰*.

Jegyzetek

¹ Eddigi kutatási eredményeimből: Kormányzati fejlesztések a Székelyföldön, 1940–1944. In „... Ahol a határ elválaszt”. Trianon és következményei a Kárpát-medencében. Balassagyarmat–Várpalota, 2002, 378–396. o.; Kedvezmények és konfliktusok kora. Gazdasági változások Csík vármegyében 1940–1944 között. *Limes*, 2001. 3. sz. 89–104. o.; Adalékok szociálpolitikai gyakorlatokhoz, 1940–1944. *Székelyföld*, 2001. 11. sz. 106–118. o.; Vidékfejlesztés Csík és Udvarhely megyékben 1940–1944

- között. *Székelyföld*, 2003. 7. sz. 95–111.; Modernizációs törekvések a Székelyföldön, 1940–1944. In *A nemzet a társadalomban*. Budapest, 2004, 133–150. o.; Gyakorlati gondolkozásmód és megmerevedett etatizmus (1940–1944). *Korall*, 2004. december, 98–112. o.
- ² Wellmann Imre: Földművelési rendszerek Magyarországon a XVIII. században. In *Válogatás Wellmann Imre agrár- és társadalomtörténeti tanulmányaiból*. Miskolc, 1999, 189. o.
- ³ *A Magyar Néprajzi Lexikon nyomán*: www.mek.ro/02100/02115/html/4-126.html–6k–
- ⁴ *Székely Oklevéltár*. Új sorozat. I. köt. Bukarest, 1983, Kriterion Könyvkiadó, 92. o.
- ⁵ Vö. Vofkori Mária: *Társadalmi és gazdasági változások az udvarhely széki Havasalján a 17–18. században*. Kolozsvár, 1999, 43–44. o.
- ⁶ Egyed Ákos: *A parasztság Erdélyben a századfordulón*. Bukarest, 1975, 99. o.
- ⁷ Uo. 100. o.
- ⁸ Uo. 99. o.
- ⁹ A folyamatot részletesen tárgyalja uó: 93–101. o.
- ¹⁰ Uo. 94. o.
- ¹¹ *Székely Kongresszus*. Csíkszereda, 2001, 221. o.
- ¹² Erre vonatkozóan lásd Balaton Petra: A székely akció. In *A kulturális térségek szerepe a regionális fejlesztésben*. Csíkszereda, 2002, 327–342. o.
- ¹³ Vita Sándor: Erdély mezőgazdaságának helyzetképe. *Hitel*. Kolozsvár, 1935–1944. Szerk. Záhony Éva. 1991, I. köt. 245. o.
- ¹⁴ Uo. 255. o.
- ¹⁵ Vitos Mózes: *Csikmegyei füzetek II. Adatok Csikmegye leírásához és történetéhez*. Csíkszereda, 2003, 98–99. o.
- ¹⁶ A Székelyföld gazdasági felemelésére a századfordulót követő kísérletek keretében a megyeszékhelyeken minisztériumi kirendeltségek létesültek, székelyföldi népsegítési akció bontakozott ki. Dorner Béla, Udvarhely megyei kirendeltség-vezető emlékezései szerint az akció keretében fajállatokat osztottak kedvezményes áron: mangalica hasas anyakocákat, tenyészhuhokat, nemes baromfit. Minta-trágyatelepeket építettek betonból, rét- és legelőjavítási programokat szerveztek, kedvezményes áron korszerű gépeket vásárolhattak a gazdák. A kirendeltségek állatbiztosító szövetkezeteket szerveztek, ekkor alakultak a székely falvakban az első gazdakörök, ekkor kezdték oktatni a gazdasági szakismereteket. (Vö. Dorner Béla: *Székelyföldi esetek. Erdélyi gazdasági emlékek*. Budapest, 1940.) Lényegében ezt a támogatási modellt folytatta Erdélyben a magyar állam 1940–1944 között is.
- ¹⁷ Dr. Oberding József György: Románia mezőgazdaságának átszervezése. *Hitel*, 1937. 2. sz. 133–140. o.
- ¹⁸ Vita: i. m. 249. o.
- ¹⁹ *Csiki Néplap*, 1942. július 15.
- ²⁰ Farkas Árpád: *Erdélyi kisgazdaságok üzemi viszonyai és időszerű kérdései*. Kolozsvár, 1941.
- ²¹ Uo. 8–9. o.
- ²² *Csikvármegye Hivatalos Lapja*, 1941. 21. sz. 224. o.
- ²³ *Csikvármegye Hivatalos Lapja*, 1942. november 26. 41. sz.
- ²⁴ *Erdélyi Gazda*, 1943. február 1.
- ²⁵ *Hétfői Székely Nép*, 1943. február 8.
- ²⁶ *Csiki Néplap*, 1943. február 24.
- ²⁷ Szőke Mihály: Minden talpalatnyi föld... *Csiki Néplap*, 1941. május 7.
- ²⁸ *Csikvármegye Hivatalos Lapja*, 1943. 14. sz. 86. o.
- ²⁹ Wolfgang Kaschuba: Az agrártársadalom útban a modernség felé: új kutatási távlatok. In *A német társadalomtörténet új útjai. Tanulmányok*. Gazdaság- és társadalomtörténeti füzetek. 1. Szerk. Vári András. Budapest, 1990, 62–63. o.
- ³⁰ Uo. 68. o.